

Η απήχηση της αραβικής ιατρικής στην ιστορική ανάπτυξη της ιατρικής επιστήμης στη Δύση

1. Εισαγωγή

Οι περισσότεροι μελετητές που αναφέρονται στην καταγωγή της σύγχρονης επιστήμης έχουν γυρισμένη την πλάτη στην αραβική σκέψη και επιστήμη και στο ρόλο που αυτή διαδραμάτισε στην ανάπτυξη της δυτικής επιστήμης. Οι πιο πολλοί ιστορικοί υποστηρίζουν ότι η επιστημονική γνώση, μετά από την εκπληρωτική ανάπτυξη που παρουσίασε στην ελληνιστική περίοδο, πέρασε μια περίοδο σκοταδισμού, που διήρκεσε χίλια περίπου χρόνια. Σύμφωνα με την απλοϊκή επαγωγιστική θεώρηση αυτών των μελετητών, μετά από αυτή τη σκοταδιστική περίοδο, έλαβε χώρα κατά τον δέκατο έβδομο αιώνα στη Δυτική Ευρώπη η επιστημονική επανάσταση, όταν μεγάλοι πειραματιστές όπως ο Γαλιλαίος που θεωρούσαν την εμπειρία ως πηγή της γνώσης κατάφεραν να θέσουν τις βάσεις της σύγχρονης επιστήμης. Οι ερευνητές αυτοί επιμένουν να καλύπτουν με ένα πέπλο λήθης τα επιτεύγματα της αραβικής ιατρικής, της αραβικής αστρονομίας και των μαθηματικών, τα οποία είχαν σαφώς μια βαθιά απήχηση στην Ευρώπη και στην ανάδυση της ευρωπαϊκής επιστημονικής επανάστασης.¹ Επιμένουν να ξεχνούν, πιθανώς εσκεμμένα, ότι οι Άραβες είναι εκείνοι που μας κληροδότησαν τον όρο της «άλγεβρας», της «αλχημείας» κ.λπ., καθώς επίσης και την πρώτη προσέγγιση σχετικά με την *επιστημονική μέθοδο*.

Πρόσφατες ωστόσο έρευνες έρχονται έστω και καθυστερημένα να εκπληρώσουν αυτή την οφειλή, με το να επισημαίνουν και να υπογραμμίζουν ότι στους Άραβες οφείλουμε το γεγονός ότι έχουν φτάσει στις μέρες μας τα περισσότερα ελληνόγλωσσα συγγράμματα από την ύστερη αρχαιότητα και από τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους που αφορούν τις επιστήμες της υγείας – την ιατρική, τη φαρμακευτική και την κτηνιατρική – την αστρολογία, την αλχημεία, την αριστοτελική φιλοσοφία και τα μαθηματικά. Οι ίδιοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι οι μεταφράσεις των συγγραμμάτων της κλασικής παιδείας στα αραβικά είχαν επιπλέον ως συνέπεια την ανεξαρτητοποίηση της επιστημονικής και φιλοσοφικής δραστηριότητας στον αραβικό κόσμο και την άνθηση ενός ιδιαίτερα σημαντικού, αυτόνομου επιστημονικού κινήματος στον αραβικό κόσμο, που είχε σημαντική απήχηση στην εξέλιξη του παγκόσμιου επιστημονικού στοχασμού.² Οι εν λόγω έρευνες επισημαίνουν ότι ακόμη και οι επιτυχίες του Ρότζερ Μπέικον, του πατέρα της πειραματικής μεθόδου, έχουν τις ρίζες τους

Η Λαοκρατία Λάκκα είναι Διδάκτωρ Βιολογίας.

στην υιοθέτηση από τον ίδιο, κατά την περίοδο των σπουδών του στην Οξφόρδη, των φιλοσοφικών αντιλήψεων των Αράβων και ιδιαίτερα των αντιλήψεων του Ιμπν Χαγιάν.

Πάρα πολλές πληροφορίες για την αραβική ιατρική και την απήχηση των ελληνικών μεταφράσεων στην εξέλιξη της ήρθαν στο φως μετά από την έκθεση που έλαβε χώρα στη Μετθέοντα των Ηνωμένων Πολιτειών το 1994 για τον εορτασμό των 900 χρόνων από το αρχαιότερο αραβικό ιατρικό κείμενο στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ιατρικής Σχολής.

Στη συνέχεια αυτού του κειμένου θα προσπαθήσω να σκιαγραφήσω εν συντομία ορισμένα από τα στάδια του αραβικού επιστημονικού κινήματος στον τομέα της ιατρικής.

2. Οι πηγές της ιατρικής και φιλοσοφικής παράδοσης στην αραβική αυτοκρατορία

Οι ρίζες της ορθολογικής αραβικής ιατρικής βρίσκονται κυρίως στις μεταφράσεις ελληνόγλωσσων ιατρικών κειμένων. Η μεταφραστική δραστηριότητα επιστημονικών ιατρικών κειμένων είχε ωστόσο ξεκινήσει στην εγγύς Ανατολή από πολύ παλιά, με τη μετάφραση σουμερικών και περσικών ιατρικών αρχείων. Όμως ο μεγάλος όγκος των μεταφράσεων προέρχεται κυρίως από ελληνόγλωσσα επιστημονικά και φιλοσοφικά έργα, τα οποία μεταφράστηκαν με την εγκαθίδρυση της δυναστείας των Αββασιδών.³ Η θεμελίωση της δυναστείας των Αββασιδών και η μεταφορά της έδρας του χαλιφάτου στο Ιράκ καθώς και η ίδρυση της Βαγδάτης, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στους πολιτιστικούς και επιστημονικούς προσανατολισμούς της αραβικής αυτοκρατορίας. Ο αλ-Μανσούρ, ο θεμελιωτής της Βαγδάτης και ουσιαστικός θεμελιωτής μιας νέας πολυπολιτισμικής κοινωνίας, που βασιζόταν σε πληθυσμούς αραμαϊόφωνους, χριστιανούς και εβραίους, περσόφωνους, Άραβες, νομάδες και Κούρδους, αναγνωρίζεται ως το πρόσωπο που προώθησε το επιστημονικό και φιλοσοφικό μεταφραστικό κίνημα. Ο αλ-Μανσούρ διέθεσε τα αναγκαία κονδύλια για τις πρώτες μεταφράσεις, οι οποίες εξελίχθηκαν προς δύο κατευθύνσεις: την κατεύθυνση της επιστημονικής ακρίβειας και ορθότητας στα διάφορα επιστημονικά πεδία και την κατεύθυνση νέων επιστημονικών ιατρικών κλάδων που θεωρούνταν άξιοι μετάφρασης. Εξάλλου ο πρώτος επιστημονικός κλάδος που άρχισε να καλλιεργείται με το ξεκίνημα του Ισλάμ ήταν αυτός της ιατρικής. Ο αλ-Μανσούρ παράγγειλε στον Σύριο γιατρό Τζούρτζη Ιμπν Μπαχτισιά τη μετάφραση των ελληνόγλωσσων ιατρικών κειμένων του Ιπποκράτη και του Γαληνού.

Εκτός όμως από τους χαλίφηδες τη μεταφραστική δραστηριότητα τη στήριζαν συχνά και οι πρίγκιπες, οι αυλικόι, οι ανώτατοι κρατικοί υπάλληλοι, οι επιστήμονες και οι λόγιοι.

Το μεταφραστικό κίνημα των ελληνόγλωσσων ιατρικών κειμένων που ξεκίνησε από τον αλ-Μανσούρ, προωθήθηκε και από τους επόμενους χαλίφηδες, Χαρούν αλ-Ρασίντ, αλ-Μαμούν και αλ-Μουτάσιμ. Ο χαλίφης αλ-Μαμούν ίδρυσε στη Βαγδάτη τον «Οίκο της Σοφίας» και προώθησε ιδιαίτερα τον ιατρικό κλάδο.

Οι μεταφραστές των ελληνόγλωσσων κειμένων είχαν αφενός βαθιά γνώση της ελληνικής γλώσσας αφετέρου γνώση του επιστημονικού περιεχομένου που μετέφραζαν. Στα ιατρικά κείμενα που μεταφράστηκαν από τα ελληνικά συμπεριλαμβάνονταν σχεδόν όλα τα κείμενα του Ιπποκράτη, του Γαληνού, του Διοσκουρίδη αλλά και πολλών άλλων Ελλήνων.

Τα γραπτά του Γαληνού ήταν εκείνα που είχαν βέβαια τη μεγαλύτερη επίδραση στην εξέλιξη της αραβικής ιατρικής.

3. Ανάδυση μιας αυτόνομης αραβικής ιατρικής

Το μεταφραστικό κίνημα των ιατρικών βιβλίων, που έφθασε στο απόγειό του τον δεύτερο αιώνα της δυναστείας των Αββασιδών, προκάλεσε τελικά την ανάδυση μιας αυτόνομης αραβικής ιατρικής και τη σύνθεση πρωτότυπων ιατρικών μελετών. Η αραβική επιστημονική και φιλοσοφική δραστηριότητα ανεξαρτητοποιήθηκε από τα ελληνικά έργα, ώστε να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες τοποθετήσεις του ισλαμικού κόσμου.

Αντιπροσωπευτικές μορφές του χώρου της ιατρικής που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην αραβική επιστημονική δραστηριότητα είναι: ο αλ-Ράζι ή Ραζής (850-923) από την Περσία, ο αλ-Ζαράουι ή Αλμπούκασης (936-1013), τον οποίο οι Άραβες θεωρούν πατέρα της σύγχρονης χειρουργικής, ο Ιμπν Σίνα ή αλλιώς Αβικέννας (980-1037) που καταγόταν από την Μπουχάρα.

Ο Ραζής υπήρξε ένας από τους πιο γνωστούς γιατρούς στη Δύση κατά το Μεσαίωνα λόγω των πρωτότυπων ιατρικών έργων που συνέγραψε, τα οποία προήγαγαν τον ιατρικό κλάδο πέρα από το επίπεδο των μεταφρασμένων ελληνικών έργων. Το πιο αντιπροσωπευτικό έργο του Ραζή είναι το *Απορίες για το Γαληνό*, στο οποίο ο συγγραφέας ασκεί κριτική σε ορισμένες απόψεις του Γαληνού. Άλλα σημαντικά έργα του είναι τα εξής: *Το βιβλίο με τα μυστικά*, *Το βιβλίο της κατανόησης* και το βιβλίο *Περί ανεμοβλογιάς και ιλαράς*. Το βιβλίο *της κατανόησης*, που στην ουσία είναι μια ιατρική εγκυκλοπαίδεια 24 τόμων, περιλαμβάνει όλες τις ιατρικές γνώσεις της εποχής και ταυτόχρονα παραθέτει τις απόψεις ιατρών από την Ελλάδα, τη Συρία, την Ινδία, την Περσία και την Αραβία, και στη συνέχεια περιλαμβάνει τις απόψεις και τα συμπεράσματα του ίδιου του συγγραφέα. Το συγκεκριμένο βιβλίο μεταφράστηκε στα λατινικά από έναν εβραίο της Σικελίας. Ο Ραζής είχε ασχοληθεί επίσης και με τις ζυμώσεις και την οργανική χημεία.

Ο Αλμπούκασης έγραψε τα βιβλία της χειρουργικής τα οποία μεταφράστηκαν στα λατινικά από τον Γεράρδο της Κρεμόνας το 1187. Είναι ο ερευνητής που παρατήρησε για πρώτη φορά ότι η ανεμοβλογιά εμφανίζεται στο ίδιο άτομο μόνο μία φορά.

Ο Αβικέννας έγραψε το περίφημο βιβλίο *Ο κανόνας της Ιατρικής ή Οργανον*. Πρόκειται για μια εγκυκλοπαίδεια 14 τόμων, όπου ο συγγραφέας παντρεύει το ελληνικό και το αραβικό σύστημα με την προσωπική του εμπειρία. Είναι αυτός που υλοποίησε για πρώτη φορά την ταξινόμηση σε σωστές βάσεις των νοσημάτων, τα οποία περιγράφει και στη συνέχεια ερευνά τα αίτια τους. Ασχολήθηκε κυρίως με τη φυματίωση των πνευμόνων αλλά και με τις ψυχικές ασθένειες. Το βιβλίο του *Ο κανόνας της Ιατρικής* μεταφράστηκε στα λατινικά από τον Γεράρδο της Κρεμόνας το 1593 και είχε μεγάλη απήχηση στις ιατρικές σχολές της Δύσης, όπως σε αυτή της Ρώμης, του Μονπελιέ και του Λουβέν.⁴

Δεν μπορούμε να μην αναφέρουμε επίσης και τους ερευνητές εκείνους που προώθησαν κάποιες σημαντικές έννοιες της βιολογίας, όπως αυτές της εξέλιξης των οργανισμών, της προσαρμογής και της σεξουαλικότητας των φυτών. Θα αναφέρουμε επιγραμματικά τον αλ-

Τζάχιζ (728-825) από την Ισπανία, που ασχολήθηκε με τη βοτανική και τις διασταυρώσεις των φυτών, τον αλ-Μασούντι, τον αλ-Γάφικι.

Στα τέλη του 13ου αιώνα, με την παρακμή της αυτοκρατορίας του Ισλάμ, όταν οι Μογγόλοι μπήκαν στη Βαγδάτη, κατέστρεψαν τις βιβλιοθήκες και ένα μεγάλο μέρος των ιατρικών βιβλίων. Ένα δεύτερο χτύπημα στην εξέλιξη της επιστημονικής δραστηριότητας των Αράβων προήλθε από την κατάληψη της Γρανάδας από τον Φερδινάνδο και την Ισαβέλλα στα 1492. Το ευτύχημα βεβαίως είναι ότι τα αραβικά ιατρικά κείμενα είχαν ήδη μεταφραστεί στα λατινικά και είχαν εισβάλει στις βιβλιοθήκες της Ευρώπης δια μέσου της Ιατρικής Σχολής του Παλέρμο, του μεταφραστικού κινήματος του Τολέδο και των μεταφράσεων της Σικελίας.

4. Η οργάνωση της ιατρικής περίθαλψης στον αραβικό κόσμο την εποχή των Αββασιδών και η ιατρική εκπαίδευση

Σύμφωνα με το νοσοκομειακό σύστημα της εποχής η περίθαλψη εξασφαλιζόταν σε οργανωμένα νοσοκομεία και βασιζόταν στη διάγνωση, στον ορισμό του νοσήματος και στη θεραπευτική αγωγή. Τα νοσοκομεία ήταν συνδεδεμένα με ειδικά φαρμακεία. Ο κάθε ασθενής είχε την κάρτα του με τις παρατηρήσεις των ιατρών και τις παρατηρήσεις για τα φάρμακα που χρησιμοποιήθηκαν για τη θεραπεία. Οι ιατροί συνεδρίαζαν σε τακτά διαστήματα για να συζητήσουν για τα περιστατικά που είχαν στις πτέρυγές τους. Ακόμη και οι φυλακισμένοι είχαν δικαίωμα στην ιατρική περίθαλψη.

Η εκπαίδευση στηριζόταν σε ένα μεθοδολογικό σύστημα, το οποίο χρηματοδοτούσε το κράτος και το οποίο είχε δύο σκέλη: ένα θεωρητικό σκέλος, το οποίο αφορούσε τη μέθοδο της έρευνας των αιτίων των νοσημάτων, και ένα σκέλος πρακτικό.

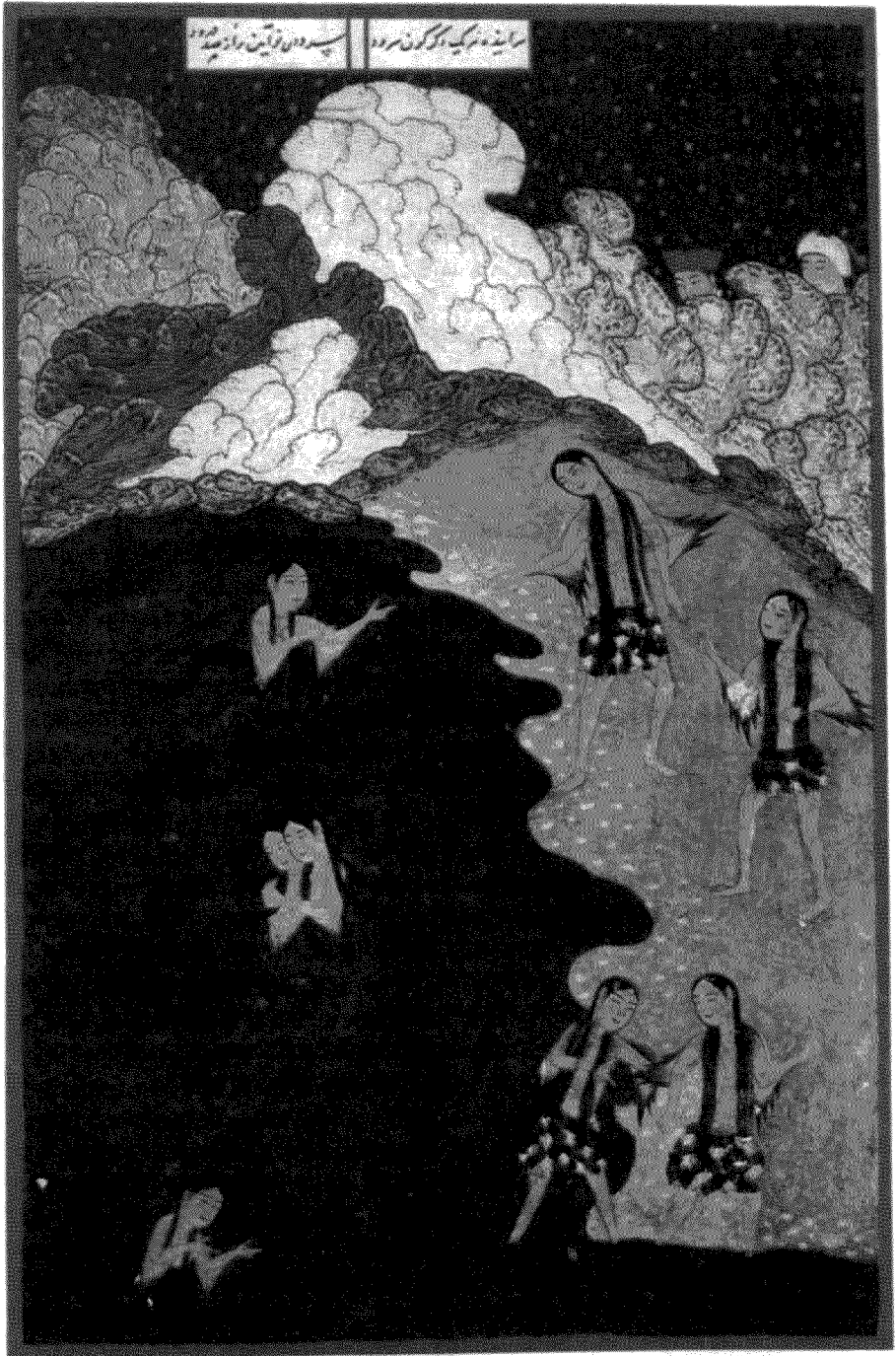
Η επιστημονική μέθοδος στην οποία θεμελιωνόταν το εκπαιδευτικό σύστημα συνίσταται από τα εξής στάδια: την ιατρική μελέτη που θεμελιώνεται σε παρατηρήσεις, στην περιγραφή και στις συγκρίσεις με άλλα περιστατικά που εμφάνιζαν παρόμοια συμπτώματα, την προσφυγή σε πειράματα όπου ήταν αναγκαίο, τις αναλύσεις των δεδομένων και τα τελικά συμπεράσματα. Κανόνας επίσης ήταν η μη αποδοχή ιδεών χωρίς απόδειξη.

5. Επίλογος

Θα συμφωνήσουμε με τις απόψεις του Δημήτρη Γούτα⁵ ότι η κληρονομιά του μεταφραστικού κινήματος στις ισλαμικές κοινωνίες ήταν βαριά και πολυσχιδής και ότι όχι μόνο διέσωσε χαμένα ελληνικά κείμενα αλλά και κατέδειξε για πρώτη φορά ότι η επιστημονική και φιλοσοφική σκέψη είναι διεθνής και δεν περιορίζεται σε μία ορισμένη γλώσσα και σε έναν ορισμένο πολιτισμό. Καιρός λοιπόν είναι να ξαναρίξουμε το βλέμμα μας στις πηγές από τις οποίες θα αντλήσουμε πληροφορίες για το κομμάτι αυτό της ιστορίας, που παραμένει ακόμη στο περιθώριο.

Σημειώσεις

1. Y. Marquet, *La philosophie des alchimistes et l'alchimie des philosophes, Jabir ibn Hayyan et les Freres de la Purete*, Maisonneve et Larose, 1968.
2. Δημήτρης Γούτας, *Η αρχαία ελληνική σκέψη στον αραβικό πολιτισμό*, Αθήνα, Εκδόσεις Περίπλους, 2001.
3. R.G.A. Dolby, *The transmission of Science*, Hist. Sci., 15 (1977), 1.
4. E. Browne, *Arabian medicine*, London, Cambridge Univ. Press, 1921.
5. Δ. Γούτας, *Η αρχαία ελληνική σκέψη στον αραβικό πολιτισμό*, Αθήνα, Εκδόσεις Περίπλους, 2001.



Ανθολογία του Iskandar (Μ. Αλέξανδρος), Ο Μέγας Αλέξανδρος και οι σειρήνες, Chiraz 1410-1411